Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 01/11/2026 03:14:05

DOI:10.17951/we.2017.3.2.169. | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Jakub Forst-Battaglia

Wiedeń, Austria

Narodowość i język w monarchii austro-węgierskiej

Położona w samym sercu Europy między basenem naddunajskim, Karpatami, Górami Żelaznymi, Alpami i Adriatykiem monarchia austro-węgierska, jak ją nazywano od 1867 roku, obejmowała w przededniu I wojny światowej powierzchnię 676 000 km^2 z blisko 52 milionami ludności. Zaliczając się do największych państw kontynentu, z tuzinem głównych grup etnicznych i siedmioma lub ośmioma mniejszymi grupami etnicznymi, w monarchii Habsburgów posługiwano się językami niemieckim, węgierskim, językami romańskimi i słowiańskimi. Po niemiecku mówiło ok. 24% ludności całej monarchii, a w części austriackiej (Przedlitawii) – 35%. Węgrzy stanowili jakieś 20% ludności całego państwa i 48% mieszkańców Królestwa Węgier (Zalitawii). Bardzo heterogeniczni Słowianie stanowili razem 46% ludności, z tego 13% Czesi, 10% Polacy, 8% Rusini (później nazwani Ukraińcami), 5% Chorwaci, 4% Słowacy, 3% Serbowie, 2% Słoweńcy i 1% muzułmańscy Bośniacy. Rumunów było 6%, Włochów prawie 2%. Co się tyczy wyznań, to 66% ludności stanowili rzymscy katolicy, 11% grekokatolicy (unici), 9% prawosławni, 5% kalwiniści, 4% judaiści, przeszło 3% luteranie, 1% muzułmanie i wiele mniejszych wyznań chrześcijańskich, jak Ormianie, unitarianie i starowiercy.

Historycznie Austria składała się z tzw. prowincji dziedzicznych, przeważnie niemieckojęzycznych, tj. byłych terenów średniowiecznego księstwa Babengergów, wraz z Tyrolem, Karyntią itd., stanowiących w większości obszar dzisiejszej Republiki Austrii, z dodatkiem terenów włoskich, słoweńskich i chorwackich na południu, części starej Wenecji w Dalmacji i Istrii, krajów czeskich (Czechy i Morawy z częścią Śląska), wreszcie obejmowała byłą polską Galicję (Małopolskę i Ruś Czerwoną) oraz ongiś mołdawsko-turecką Bukowinę. Kraje dziedziczne i czeskie należały kiedyś do Cesarstwa Rzymskiego (po roku 1806), ale nigdy nie wchodziły w jego skład Węgry lub Galicja, natomiast stare tereny włoskie zaliczano w luźnej formie jako dalszą część Świętej Rzeszy do roku 1806. Zwłaszcza Węgry miały długą tradycję państwową, symbolizowaną przez koronę św. Szczepana. Kraje czeskiej korony św. Wacława miały swój własny statut, ale zakończyła ją ostatnia koronacja cesarza i króla Ferdynanda w roku 1836. Po roku 1867 kraje czeskie należały bezpośrednio do Austrii.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 01/11/2026 03:14:05

Austriackie prowincje otaczały wielonarodowe Węgry (o wiele większe od dzisiejszych) od zachodu i północy. Węgry były zamieszkałe przez Węgrów, Słowaków, Rusinów, Rumunów, Serbów, Chorwatów, Słoweńców i Niemców. Po 1867 roku Niemcy austriaccy byli nadal najsilniejszą grupą w Austrii, tak jak Madziarzy na Węgrzech. Tę rolę odgrywali Polacy w Galicji i częściowo Włosi nad Adriatykiem. W Czechach Czesi zdobywali coraz więcej wpływów dzięki prosperującej a wykształconej klasie średniej. Arystokracja i szlachta w monarchii mówiła głównie po niemiecku, węgiersku i po polsku, z domieszką rodzin czeskich, chorwackich i włoskich. Mieszczaństwo było niemieckie, czeskie, polskie czy włoskie z wysokim odsetkiem asymilowanych Żydów, zwłaszcza w Wiedniu, Budapeszcie i Pradze.

W czasie rewolucji 1848 roku na terenie monarchii razem z ideałem równouprawnienia narodów, z liberalnymi zasadami konstytucjonalizmu, parlamentu i podziału władzy szerzyły się hasła tzw. Wiosny Ludów. Węgry otwarcie wystąpiły przeciw monarchii, obalając dynastię Habsburgów. Powstanie to zostało stłumione przez wojsko austriackie ze wsparciem Rosji. Wiedeń został zdobyty przez oddziały cesarskie, które zwalczały też powstania w Pradze, Lwowie, Lombardii i Wenecji.

Po krótkim eksperymencie konstytucyjnym i reakcji neoabsolutystycznej, wojnach przeciwko Francji i Piemontowi w 1859 roku oraz Prusom w 1866 roku Cesarstwo musiało zostać odbudowane. Austria opuściła Związek Niemiecki (*Deutscher Bund*) ustanowiony w 1815 roku pod presją Prus, co spowodowało głębokie rozczarowanie wśród niemieckiego mieszczaństwa, które obawiało się majoryzacji przez narody słowiańskie.

Z trzech głównych koncepcji przeobrażenia monarchii, tj. mniej lub więcej centralistycznego państwa konstytucyjnego, podwójnej monarchii austro-węgierskiej lub federalnej struktury z krajami historycznymi i cesarzem koronowanym na króla w Pradze i Budapeszcie, wygrała druga, odpowiadając najbardziej realnemu podziałowi sił w latach sześćdziesiątych XIX wieku. To rozwiązanie nie zadowalało Czechów, natomiast Polacy uzyskali faktyczną autonomię w Galicji, zaś Chorwaci cieszyli się namiastką samorządu przez subdualizm zalitawski na Węgrzech. Na dłuższą metę kwestia językowa utrudniała polityczne działania w Austrii, do tego dochodził problem związany z szybkimi zmianami w społeczeństwie i „obudzeniem narodowym" szerszych mas oraz faktem, że często wyższe warstwy w różnych okolicach mówiły innym językiem niż tamtejszy lud. Tak bywało na przykład w Czechach lub w Galicji Wschodniej czy też na Węgrzech, czyli w Słowacji i w Siedmiogrodzie.

Austriacka konstytucja grudniowa z 1867 roku wyraźnie zakładała równość praw pomiędzy „szczepami ludowymi" (*Volksstämme*). Węgry przyjęły ustawę o narodowościach w 1868 roku, istniejącą bardziej na papierze niż w praktyce. Niemiecki nigdy nie stał się językiem państwowym (*Staatssprache*), ale był głównym językiem administracji i sądów, z różnym stopniem uprawnień dla miejscowych języków. Na Węgrzech węgierski stał się jedynym językiem urzędowym. W Austrii statystyka liczyła „języki obiegowe" (*Umgangssprachen*), na Węgrzech „języki macierzyste" (*Muttersprachen*).

Austria była rządzona jako liberalno-konserwatywne państwo prawa, a monarchia konstytucyjna mogła czasami być zawieszona na okres przejściowy przez koronę, jeśli

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 01/11/2026 03:14:05

rząd nie mógł znaleźć większości w parlamencie (Rada Państwa/Reichsrat). Jak ironicznie opisał sposób rządzenia w Austrii za czasów panowania Franciszka Józefa (1848–1916) doświadczony minister, sztuka polegała na „utrzymaniu wszystkich narodowości w stanie dobrze umiarkowanego niezadowolenia". W tym szczególnym małżeństwie międzypaństwowym Austria i Węgry miały każde swój rząd, parlament i ustawodawstwo i dodatkowo wspólne ministerstwa spraw zagranicznych, finansów i wojny oraz tzw. delegacje obu parlamentów. Istniała unia celna i pieniężna (guldeny, potem korony). Cesarz Austrii (bez koronacji) był równocześnie królem Węgier (koronacja nastąpiła 8 czerwca 1867 roku). Bośnia-Hercegowina, terytorium tureckie pod okupacją austro-węgierską od 1878 roku, została anektowana jako wspólny kraj w 1908 roku. Wspólny minister finansów z dalekiego Wiednia był zarazem gubernatorem cywilnym (godność tę piastował m.in. Polak Leon Biliński) Bośni. Na miejscu w Sarajewie pracował gubernator wojskowy.

Przypatrzmy się bliżej przeróżnym programom zmierzającym do przebudowy politycznej monarchii od Wiosny Ludów do Wielkiej Wojny 1914–1918 roku. Trzeba pamiętać, że do roku 1914 nikt nie myślał poważnie o upadku monarchii – pomimo opinii licznych surowych krytyków – z powodu jednorazowej równowagi sił między nią a Rosją, Niemcami i Bałkanami, będąc wielowymiarowym tworem łączącym tereny przemysłowe i rolnicze, góry i morze, wykorzystywane przez wszystkich. Ostateczny kryzys powstał po 1914 roku na skutek wojny, kiedy wzrastająca zależność od Rzeszy Niemieckiej i alienacja Słowian, zwłaszcza Czechów, podważyły spójność i trwałość całego państwa wstrząśniętego głodem i ciężkimi ofiarami.

Jeszcze wcześniej, w 1907 roku, powszechne i równe prawo wyborcze dla mężczyzn wprowadzono jako demokratyczne lekarstwo na rosnący nacjonalizm. Do tego czasu panował skomplikowany system kurialny. Od 1897 roku istniała piąta, tzw. ogólna kuria dla wszystkich nieobjętych innymi kuriami opartymi na statusie społecznym. W 1897 roku poważne starcia zaistniały między Czechami i Niemcami, kiedy premier Kazimierz Badeni, Polak z Galicji, wprowadził dekret przypisujący znajomość niemieckiego i czeskiego dla wszystkich urzędników w Czechach, co Niemcy uważali za obrazę. Dekret musiał być cofnięty, przez co najpierw Niemcy, a potem i Czesi byli oburzeni.

Przez długi czas politycy różnych narodowości występowali z różnymi propozycjami, jak zreformować monarchię, aby ją utrzymać. Wszyscy zgadzali się w kwestii konieczności utrzymania tego heterogenicznego tworu przez wytworzenie pewnej równowagi sił z uwzględnieniem aspiracji takiej lub innej grupy językowej, co mogło się równać kwadraturze koła.

Liberalny autor Adolf Fischhof w rozprawie *Austria i warunki jej przetrwania* (1869 r.) opowiedział się za systemem wystawiającym język niemiecki jako wspólny mianownik pozwalający językom miejscowym na występowanie na równej stopie we wszelkich sprawach dotyczących zakresu lokalnego. W roku 1867 zaś w *Idei Państwa Austriackiego* František Palacký podkreślił powiązania krajów korony czeskiej z monarchią na podstawie starego czeskiego prawa państwowego, uznając zasadnicze zadanie monarchii jako tarczy obronnej dla mniejszych narodów słowiańskich zarówno przeciwko Niemcom, jak i Rosji. Obaj byli byłymi powstańcami 1848 roku.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 01/11/2026 03:14:05

Przyszły Prezydent Republiki Czechosłowackiej, profesor filozofii Tomáš Masaryk był zwolennikiem Cesarstwa Austriackiego aż do 1914 roku, uważał je za gwarancję przeżycia dla małych narodów regionu. Czesi od początku nie tolerowali dualizmu austro-węgierskiego. Ich ideałem byłaby struktura trialistyczna z Królestwem Czech i Pragą jako trzecią równouprawnioną częścią monarchii. Niewątpliwie czeska klasa średnia ogromnie zyskała w wielkim państwie środkowoeuropejskim, którego tolerancyjne ustawodawstwo – przynajmniej w części austriackiej – pozwalało na swobodny rozwój kulturalny i ekonomiczny dynamicznego narodu czeskiego. Dopiero w 1914 roku niektórzy z ich przywódców, jak Masaryk i Edvard Beneš, którzy opuścili kraj, czy też Karel Kramář (który został, żywiąc po cichu nadzieję na umiarkowane panowanie rosyjskie nad krajami czeskimi po zwycięstwie sił carskich), zdecydowali, że będą zwalczali Austrię, dążąc do niepodległego państwa czeskiego, względnie czechosłowackiego. Uczynili to, mając wrażenie, że gdyby wojna zakończyła się zwycięstwem Państw Centralnych, a więc Niemiec i Austro-Węgier, doprowadziłoby to do silnej germanizacji Austrii na przekór narodom słowiańskim monarchii.

Pewien Rumun z Siedmiogrodu, Aurel Popovici, przedstawił w 1906 roku w książce *Stany Zjednoczonych Wielkiej Austrii* plan rozwoju piętnastu mniejszych regionów, łącząc regiony historyczne i etniczne – rzecz sprzeczną w sobie, bo oba kryteria z uwagi na daleko idące mieszaniny narodowościowe były nie do pogodzenia. Według tej teorii, nad tymi fragmentami regionalnymi silne, wspólne państwo z niemieckim językiem nadrzędnym działałoby jako parasol ochronny dla całości. Pomysły te były zbliżone do koncepcji następcy tronu arcyksięcia Franciszka Ferdynanda, później zamordowanego w Sarajewie w 1914 roku, który chciał złamać mocną pozycję Węgrów wewnątrz monarchii.

Franciszek Ferdynand, który był zwolennikiem rozwiązania trialistycznego, obejmującego Austrię, Węgry i tereny południowosłowiańskie z pewną autonomią Czech w stosunku do Austrii, był w swoim kręgu belwederskim pod wpływem słowackiego polityka Milana Hodży, potem w latach trzydziestych XX wieku premiera Czechosłowacji. Dla Hodży, który z początku orientował się na koncepcję federalistyczną w ramach silnego państwa austriackiego, idea osłabienia supremacji węgierskiej wewnątrz Węgier była warunkiem wstępnym do jakichkolwiek dalszych reform. W swoich poglądach zgadzał się ze swoim rumuńskim kolegą Iuliu Maniu, a z czasem obaj przejęli idee Popoviciego, reprezentując przed Arcyksięciem optykę zawierającą elementy autorytarne i demokratyczne.

Południowi Słowianie, głównie Chorwaci, jak np. biskup Josip Juraj Strossmayer i jego współpracownik Franjo Rački czy nacjonalista Ante Starčevic i jego otoczenie, opowiadali się za chorwacko-serbskim, a następnie czysto chorwackim trzecim państwem wewnątrz monarchii, łączącym Słowian austriackich i węgierskich w strukturze trialistycznej. Franciszek Ferdynand, znienawidzony przez nacjonalistów wielkoserbskich, skłaniał się w kierunku dążeń chorwackich, które podobały mu się pod kątem ich kierunku zarówno przeciw separatyzmowi serbskiemu, jak i partykularyzmowi węgierskiemu.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 01/11/2026 03:14:05

Socjalista Karl Renner, jeden z czołowych polityków austriackich XX wieku, wypowiadał się za „autonomią personalną" dla każdej jednostki wewnątrz centralistycznej monarchii, która powinna być sprawnie rządzona w demokratyczny sposób w interesie klas pracujących. Ten autonomiczny program inspirował uczestników kongresu socjaldemokracji austriackiej w morawskim Brnie w 1899 roku, mimo że nie udało się tam zatrzymać pogłębiającego się podziału wśród socjalistów różnych narodowości, zwłaszcza między grupą niemieckojęzyczną i czeską. Za to Polak Ignacy Daszyński, późniejszy premier RP, cieszył się dużym prestiżem wśród całej partii jako świetny mówca parlamentarny odgrywający rolę pojednawczą wewnątrz socjaldemokracji w duchu wyraźnie proaustriackim. Polski publicysta socjalistyczny Kazimierz Kelles-Krauz wysunął ideę federacji wolnych państw – narodów środkowoeuropejskich pod wspólnym zwierzchnictwem.

Polscy politycy i publicyści z Galicji, głównie konserwatyści, jak również narodowi demokraci aż po socjalistów, ogólnie popierali pozycję mocarstwową Austrii, pomimo że monarchia należała do państw zaborczych, które udzielały się w rozbiorach Polski z końcem XVIII wieku. Po bardziej represywnym okresie za czasów absolutyzmu kanclerza Metternicha, który zwalczał tzw. ruchy narodowowyzwoleńcze przed rokiem 1848, Polacy, zwłaszcza dominująca arystokracja i szlachta, cieszyli się pozycją uprzywilejowaną w Austrii cesarza Franciszka Józefa, w porównaniu z szykanami czy nawet z otwartym uciskiem, któremu byli w tym samym okresie poddawani pod panowaniem pruskim czy rosyjskim. Dla Polaków, m.in. Franciszka Smolki – prezydenta krótkotrwałego parlamentu w morawskim Kromieryżu w roku 1849, lub w latach sześćdziesiątych XX wieku krakowskich konserwatystów, m.in. Ludwika Wodzickiego, Józefa Szujskiego, Stanisława Tarnowskiego lub Pawła Popiela, silna monarchia była najlepszą gwarancją dla narodu polskiego wobec przemocy zaborczych sąsiadów. Dzięki ich stabilnej pozycji w kolejnych rządach ery konstytucyjnej Polacy byli wśród wszystkich narodowości nieniemieckich Austrii najbliżsi do tronu i najbardziej wpływowi. Na dłuższą metę ich celem było – przy sprzyjających zewnętrznych warunkach – wskrzeszenie wolnej Polski z panowaniem tronu Habsburgów, najlepiej z arcyksięciem jako polskim królem – idea, którą poważnie rozpatrywano jeszcze w czasie I wojny światowej.

Również ciekawe myśli wysuwali polityczni myśliciele węgierscy już w 1848 roku, kiedy to przywódca powstania Lajos (Ludwik) Kossuth i jego przeciwnik Istvan Széchenyi rozważali nad prawami narodowości w państwie węgierskim. Podczas gdy Széchenyi bronił szerokiej autonomii narodowej i ostrzegał przed nacjonalizmem węgierskim, Kossuth chciał dopuścić tylko do ograniczonych praw dla poszczególnych narodowości, wysuwając konieczność supremacji samych Węgrów. Przyjęta węgierska ustawa o narodowościach z 1868 roku, pomimo głoszonych tam zasad daleko posuniętej tolerancji, nigdy nie została zastosowana w praktyce. Jedność węgierskiego narodu politycznego, polegająca na języku, została przyjęta jako zasada rządzenia przez panujące koła, w obawie przed majoryzacją przez elementy słowiańskie i rumuńskie. „Madziaryzacja" spychająca rolę języków regionalnych do znaczenia lokalnych narzeczy stała się celem polityki edukacyjnej i kulturalnej za czasów rządu premierów, tj. Istvána Tisza lub Dezsö Bánffy.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 01/11/2026 03:14:05

Nie słuchali oni rad doświadczonego teoretyka, jakim był József Eötvös, autor kompromisu dualistycznego z 1867 roku, który wychwalał siłę Wielkiej Austrii jako mocarstwa chroniącego równowagę sił w Europie Środkowej, opartej na pluralistycznej polityce etnicznej wzmacniającej, a nie osłabiającej stabilność polityczną. Liberalny autor Oszkár Jászi, ażeby utrzymać jedność Węgier, chciał połączyć tę mocarstwowość z daleko idącą autonomią dla narodów żyjących wewnątrz królestwa św. Szczepana. Faktycznie po roku 1918 rozpad Węgier, które na mocy traktatu pokojowego w Trianon z 1920 roku utraciły dwie trzecie swojej powierzchni wraz z terenami czysto madziarskimi, traumatyzował cały naród węgierski. W wyniku tego brak tolerancji z jednej strony doprowadził do skrajnej reakcji z drugiej.

Niemieccy nacjonaliści w Austrii, zwłaszcza najbardziej radykalna Partia Wszechniemiecka z takimi ludźmi, jak Georg von Schönerer, odrzucali państwo austriackie, które w ich oczach było poddane naciskowi Słowian i rzekomo sztucznie dzieliło Niemców austriackich od ich współpobratymców z Rzeszy, wolnych, dumnych i potężnych. Inni bardziej umiarkowani narodowcy niemieccy chcieli utrzymać monarchię, ale pod warunkiem absolutnej supremacji niemieckiej z powodu domniemanej wyższości Niemców nad Słowianami. Misją Austrii w basenie naddunajskim byłoby „ucywilizowanie" narodów bałkańskich i wschodnich.

Edukacja stała się szczególnym polem walki narodowościowej w kwestii tzw. „stanu posiadania narodowego" – utrzymania status *quo*, czyli własnych przywilejów z jednej albo dążenia do równouprawnienia z drugiej strony. I tak, Uniwersytet Praski, założony w 1348 roku, niemieckojęzyczny do 1882 roku, został podzielony na część niemiecką i część czeską. Każda ze stron rościła sobie tzw. starsze prawa. Uniwersytet Lwowski, założony pierwotnie w 1661 roku, wznowiony w 1784 roku, był za czasów panowania monarchii prowadzony jako niemiecki do 1869/70 roku, następnie przekształcił się w uniwersytet polski z kilkoma przedmiotami w języku ruskim, czyli ukraińskim, zwłaszcza z katedrą historii Ukrainy profesora Michała Hruszewskiego w latach przed 1914 rokiem. Ukraińcy od roku 1900 nadaremno starali się o własny uniwersytet, ale nie uzyskali go do początku I wojny światowej, podobnie jak Włosi w Tyrolu (którzy dostali tylko katedrę prawa w Innsbrucku) czy Trieście lub Słoweńcy w Lublanie. W zamian za „utracony" niemiecki uniwersytet we Lwowie w 1875 roku utworzono uniwersytet z niemieckim językiem wykładowym w Czerniowcach, stolicy Bukowiny.

„Utrakwizm", czyli dwujęzyczne nauczanie w gimnazjach, doprowadziło do konfliktów w pewnych wypadkach, jak w 1895 roku w Celje/Cilli, mieście na południu Styrii w dzisiejszej Słowenii. Ogólnie rzecz biorąc, rząd starał się zakładać oddzielne szkoły podstawowe dla dzieci różnych narodowości w okolicach mieszanych etnicznie. Ponadto istniały liczne szkoły prywatne, gimnazja i internaty uznane przez państwo, opłacane z funduszy społecznych przez bogatych fundatorów lub utrzymywanych przez Kościół.

Konflikty narodowościowe miały często podłoże bardziej społeczne niż czysto językowe. Wyrażały się w szybko rozwijającym społeczeństwie obywatelskim, nabierały często ostrych akcentów publicznych, łącznie z obstrukcją w parlamencie wiedeńskim,

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 01/11/2026 03:14:05

manifestacjami ulicznymi, strajkami, a poniekąd i stanem wyjątkowym w przypadku rozruchów. To wszystko jednak na dłuższą metę nie wystarczało, aby położyć kres monarchii, krajowi zarówno nowoczesnemu i uprzemysłowionemu, jak i staromodnemu, o strukturach niemalże feudalnych, ale w sumie stabilnemu, praworządnemu i prosperującemu.

W 1917 roku ksiądz katolicki, późniejszy kanclerz Pierwszej Republiki Austriackiej, Ignaz Seipel, napisał rozprawę pod tytułem *Naród a państwo*, proponując nowe rozwiązanie dla starego problemu, a więc prawdziwe równouprawnienie w teorii i praktyce w kwestii narodowościowej. O wiele za późno, odezwą z 16.10.1918 roku, cesarz Karol (1916–1918) zapowiedział daleko idącą autonomię różnych narodów monarchii w swoim *Manifeście do ludów* (Völkermanifest).

Idea Wielkiej Austrii była przez długi czas popierana przez szerokie kręgi arystokracji, urzędników, wojskowych, duchowieństwo, zamożną burżuazję i miała szeroki oddźwięk wśród chłopów i robotników. Ową ideę lub „patriotyzm dynastyczny" można było połączyć z uczuciami patriotyzmu narodowego i regionalnego, albowiem było to założenie pluralistyczne i otwarte. Pomimo to kwestia utrzymania wewnętrznej równowagi nadal nie była sprawą łatwą, jak to przedstawiono powyżej. Bez Wielkiej Wojny istniały szanse na utrwalenie monarchii pod warunkiem przeprowadzenia głębokich reform. Monarchia przy wszystkich swych wadach stanowiła jednak pierwszy model szerszego „domu europejskiego" w czasach nowożytnych.

Rozpad Austro-Węgier doprowadził do stworzenia wielu nowych państw w sercu Europy, a także spowodował straszliwe rozczarowanie w małej Austrii u Niemców sudeckich i u Węgrów, którzy najwięcej utracili w wyniku Wielkiej Wojny. Zamiast ostatecznego rozwiązania problemów stworzono nowe kwestie sporne, albowiem nie było sprawiedliwego porządku na dłuższą metę dla regionu tak heterogenicznego. Walka w 1918–20 roku doprowadziła do piekła hitleryzmu i stalinizmu, II wojny światowej, holocaustu na Żydach, czystek etnicznych i przesunięcia milionów ludzi, głównie Polaków i Niemców, ze wschodu na zachód.

Dopiero po upadku komunizmu w latach 1989/91 i po zakończeniu tragedii jugosłowiańskiej Europa była w stanie powoli wyleczyć się ze swoich ran i uniknąć nowych konfliktów, pomimo różnic na poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego i czasami rozbieżnych interesów. Pomaga temu Unia Europejska i rozszerzenie NATO na wschód. Potrzebne jest tu uszanowanie zasad demokracji, praworządności i tolerancji. Zagrażają temu modelowi przeróżne kryzysy ostatnich lat, wzrost populizmu, nacjonalizmów i tendencji odśrodkowych. Trzeba się strzec tych łatwych pułapek, wiedząc, że idealnego porządku bez skazy nie było i nie będzie, ale że cena za naruszenie względnie korzystnego ładu może prowadzić do niepowetowanych strat i nieszczęść. Stara Austria pozostaje przykładem tak słusznych, jak i błędnych prób podejścia do rozwiązywania problemów społecznych, etnicznych czy wyznaniowych oraz stanowi niewyczerpalny materiał do badań naukowych.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 01/11/2026 03:14:05

Streszczenie: Przed I wojną światową monarchia austro-węgierska była jednym z największych państw Europy, które zamieszkiwało kilkanaście grup etnicznych i w którym posługiwano się kilkoma językami. Jednym z wyzwań dla niej po „obudzeniu narodowym" pod wpływem Wiosny Ludów i zmianach w społeczeństwie była kwestia językowa. Przez długi czas myśliciele polityczni różnych narodowości występowali z rozmaitymi propozycjami zreformowania monarchii, aby utrzymać ją w całości i zadowolić wszystkich. Utrzymanie tego heterogenicznego tworu przez wytworzenie pewnej równowagi sił z uwzględnieniem aspiracji różnych grup językowych było bardzo trudne. W części „austriackiej" monarchii rządy były oparte na pluralistycznej polityce etnicznej, wzmacniającej, a nie osłabiającej stabilność polityczną. W części „węgierskiej", pomimo głoszonych zasad daleko posuniętej tolerancji, w obawie przed majoryzacją przez elementy słowiańskie i rumuńskie prowadzono „madziaryzację", która spychała rolę języków regionalnych do znaczenia lokalnych narzeczy. Błędną politykę językową i narodowościową Węgry przypłaciły utratą dwóch trzecich swojej powierzchni.
Jakkolwiek przy wszystkich swych wadach monarchia stanowiła jednak pierwszy model szerszego „domu europejskiego" w czasach nowożytnych. Stara Austria może być przykładem zarówno słusznych, jak i błędnych prób podejścia do rozwiązywania problemów społecznych, etnicznych czy wyznaniowych oraz stanowi niewyczerpalny materiał do badań naukowych.
Słowa kluczowe: monarchia austro-węgierska, państwo wielonarodowe, polityka językowa, polityka narodowościowa

Nationality and language in the Austro-Hungarian Monarchy

Abstract: Before the First World War, the Austro-Hungarian Monarchy was one of the largest European countries inhabited by a dozen of ethnic groups who spoke several languages. A language issue was one of the challenges for the Monarchy after the "national awakening" under the influence of the Spring of Nations and changes in society. For a long time, political thinkers of different nationalities discussed various proposals to the Monarchy reform so as it would save its unity and satisfy everyone. Maintaining of this heterogeneous entity by creating a certain balance of forces, taking into account the aspirations of different language groups, was very difficult. In the "Austrian" part of the Monarchy, reigns were based on a pluralistic ethnic policy, strengthening rather than weakening political stability. In the "Hungarian" part, despite the preached rules of far-reaching tolerance, in fear of majorization by the Slavic and Romanian elements, "Magyarization" was carried out, which pushed the role of regional languages to the significance of local dialects. Wrong language and nationality policy carried out by Hungary resulted in the loss of two-thirds of its territory.
However, with all its disadvantages, the Monarchy was the first model of a wider "European home" in the modern times. Old Austria can be an example of both right and wrong attempts of approaching social, ethnic or religious problems and is an inexhaustible material for scientific research.
Keywords: Austro-Hungarian Monarchy, multinational state, language policy

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 01/11/2026 03:14:05

Национальность и язык в Австро-Венгерской монархии

Аннотация: До Первой мировой войны Австро-Венгерская монархия была одним из крупнейших государств Европы, где проживали около дюжины этнических групп и в котором говорили на нескольких языках. Одной из проблем Монархии после «национального пробуждения» под влиянием Весны наций и изменений в обществе была языковая проблема. В течение длительного времени политические мыслители разных национальностей выдвигали различные предложения по реформированию Монархии, поддержанию ее целостности и удовлетворению всех заинтересованных групп. Поддержание этого гетерогенного образования путем создания определенного баланса сил с учетом устремлений различных языковых групп было очень сложным. В «австрийской» части Монархии управление государством было основано на плюралистической этнической политике, укреплении, а не ослаблении политической стабильности. В «венгерской» части, несмотря на декларации о далеко идущей толерантности, в страхе перед мажоризацией славянскими и румынскими элементами, была проведена «мадяризация», которая свела роль региональных языков к значению локальных наречий. Ошибочная языковая и национальная политика стоила потери двух третей ее территории.

Однако со всеми своими недостатками, Монархия была первой моделью более широкого «европейского дома» в наше время. Старая Австрия может служить примером как правильных, так и неправильных попыток приблизиться к решению социальных, этнических или религиозных проблем и является неисчерпаемым материалом для научных исследований.

Ключевые слова: Австро-Венгерская монархия, многонациональное государство, языковая политика, национальная политика

Bibliografia

Batowski H., *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918*, [w:] *Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne*, Warszawa–Kraków 1965.

Bauer O., *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien 1907.

Bieńkowski W., *Das soziale, politische und kulturelle Leben Österreich-Ungarns in den Jahren 1901–1905 im Lichte der Briefe aus Wien (Listy z Wiednia) von Kazimierz Kelles-Krauz*, „Studia Austro-Polonica", nr 2, Warszawa–Kraków 1980.

Bled J.-P., *Francois-Ferdinand d'Autriche*, Paris 2012.

Bled J.-P., *Francois-Joseph*, Paris 1987.

Bödy P., *Joseph Eötvös and the Modernization of Hungary 1840–1870*, Philadelphia 1972.

Der Erste Weltkrieg und der Vielvölkerstaat. Symposium 4, ed. Heeresgeschichtliches Museum, Acta, November 2011.

Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band III. Die Völker des Reiches, Wien 1980.

Die letzten Jahre der Donaumonarchie. Der erste Vielvölkerstaat im Europa des frühen 20. Jahrhunderts, ed. M. Cornwall.

Etudes Danubiennnes, Tome XXVII, Numéro 1–2, Année 2011/Francois-Ferdinand: du Belvédère à Sarajevo.

Eötvös J., *Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs*, Leipzig 1859.

Fischhof A., *Österreich und die Bürgschaften sienes Bestandes*, Wien 1869.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 01/11/2026 03:14:05

Hantsch H., *Die Nationalitätenfrage im alten Österreich. Das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung*, Wien 1953.

Hodza M., *Federation in Central Europe*, London 1942.

Hugelmann K.-G., *Das Nationalitätrecht des alten Österreich*, Wien 1934.

Jászi O., *The dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago 1961.

Kann R.A., *A History of the Habsburg Empire, 1526–1918*, Berkley–Los Angeles–London 1974.

Kłoczowski J., Łaszkiewicz H., *East Central Europe in European History. Themes and Debates*, Lublin 2009.

Koralka J., *Frantisek Palacky (1798–1876), der Historiker der Tschechen im österreichischen Vielvölkerstaat. Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Bd. 30, Wien 2007.

Koralka J., *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815–1914*, Wien–München 1991.

Masaryk T.G., *Ceska otazka*, Praha 1895.

Mommsen H., *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat. I. Das Rinden um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867–1907)*, Wien 1963.

Nation, Ethnizität und Staat in Mitteleuropa, ed. Urs Altermatt, Wien–Köln–Weimar 1996.

Palacky F., *Idea statu rakouského*, Praha 1907.

Popovici A.V., *Die VereinigtenStaaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*, Leipzig 1906.

Redlich J., *Das österreichische Staats-und Reichsproblem*, 1+2. Leipzig 1920–26.

Seipel I., *Nation und Staat*, Wien 1917.

Sked A., *The Decline and Fall af the Habsburg Empire 1815–1918*, London 1989.

Spronger R. (Renner K.), *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat. Das nationale Problem als Verfassungs-und Verwaltuntsfrage*, Wien–Leipzig 1902.

Stourzh G., *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*, Wien 1985.

Szujski J., *Kilka prawd z dziejów naszych, ku rozważaniu w chwili obecnej*, Kraków 1869.

Tarnowski S., *Ludwik Wodzicki. Wspomnienia pośmiertne*, Kraków 1894.

Urban O., *Ceska spolecnost 1848–1918*, Praha 1982.